

ÚJVÁRY ZSUZSANNA
25. pázmányos oktatói éve
előtt tisztelgő kötetet tart
a kezében az Olvasó. Az
itt szereplő tanulmányok
sokszínűsége is azt mutatja,

hogyan szerteágazó tudományos munkássága milyen aprólékosan lefedi a kora újkor főbb kutatási irányait, jelen kötetben jelesen nem csupán a „nagy két császár birodalmi között”, Nyugat-Magyarországtól a Hódoltságon át az Erdélyi Fejedelemségig, hanem Németalföldtől és a spanyol monarchia országaitól az Oszmán Birodalomig; a késő középkortól a 18. századig kalandozhat az erre vállalkozó Olvasó. Az utóbbi években nagy lendületet nyert témák, mint például a Szent Korona vagy éppen a reformáció mellett a diplomácia-, a társadalom-, a gazdaság- és a hadtörténet néhány apróbb szelete is bemutatásra került.

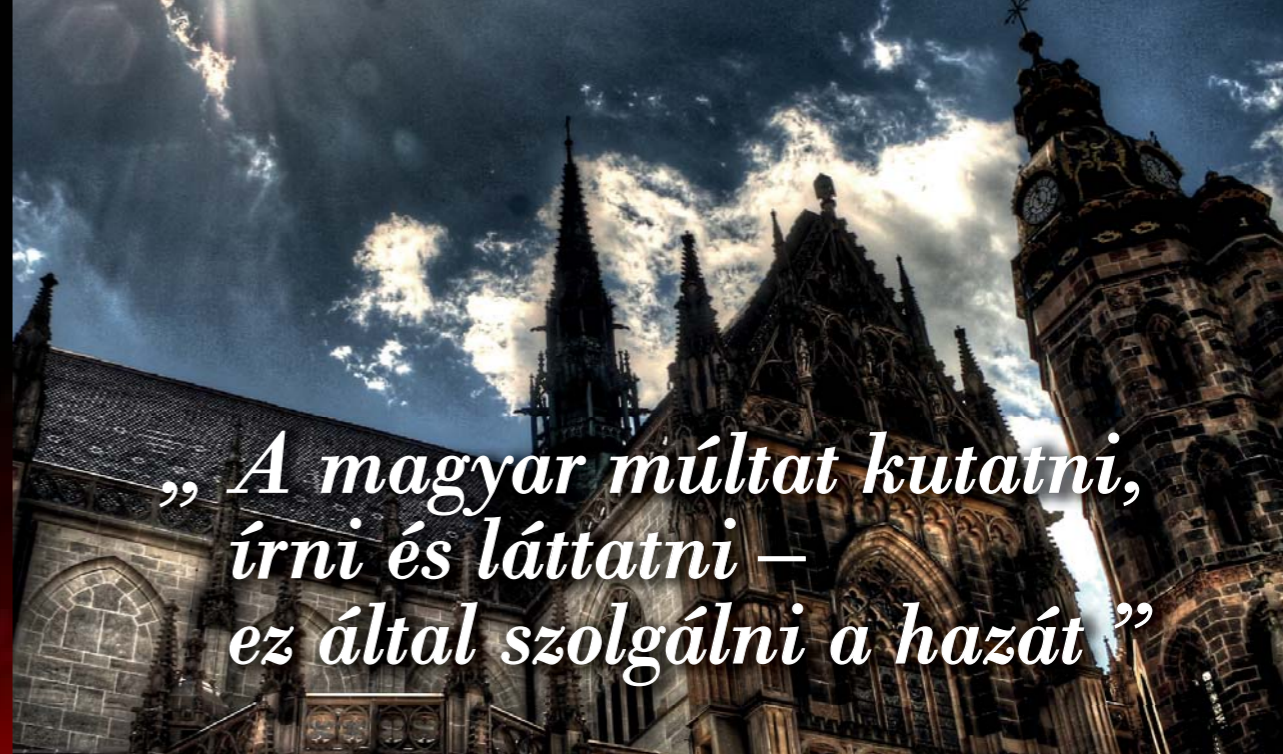
Ára: 5600 Ft

9 789632 778884

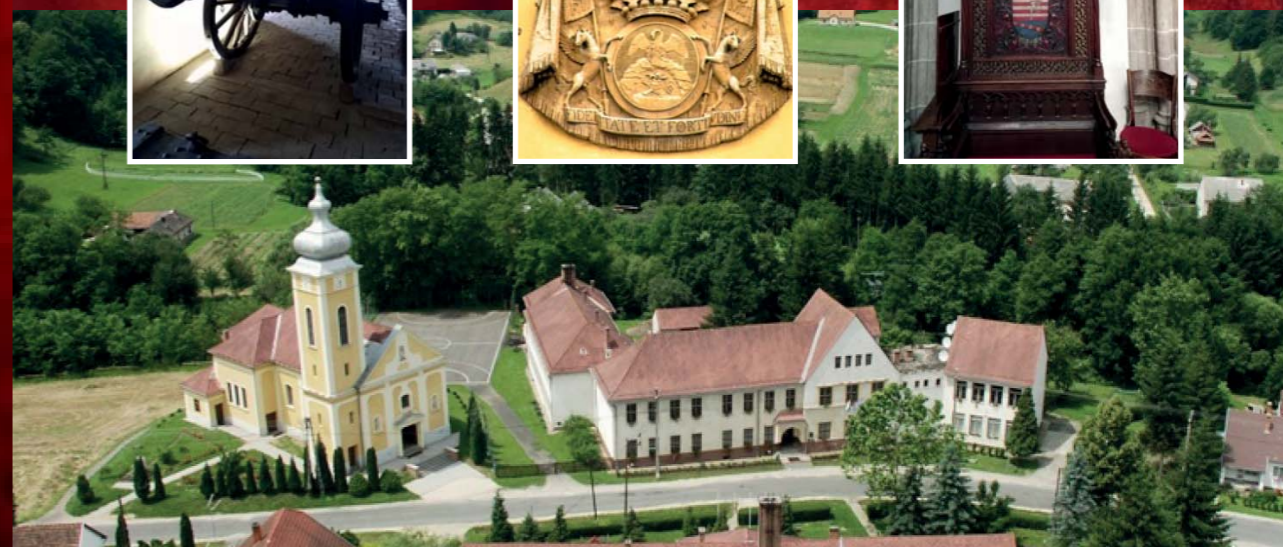
SZENT ISVÁN TÁRSULAT • szitkonyvek.hu

„A magyar múltat kutatni,
írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát”

„A magyar múltat kutatni,
írni és láttatni –
ez által szolgálni a hazát”

TISZTELGŐ KÖTET
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA **25.**
PÁZMÁNYOS OKTATÓI ÉVE ELŐTT

„A MAGYAR MÚLTAT
KUTATNI, ÍRNI ÉS LÁTTATNI –
EZ ÁLTAL SZOLGÁLNI
A HAZÁT”

TISZTELGŐ KÖTET
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA
25. PÁZMÁNYOS OKTATÓI ÉVE ELŐTT

BUDAPEST – PILISCSABA 2020

A kötet megjelent
a Központi Alapok Program elnevezésű
és KAP2019-24005-2.2-BTK számú
pályázati projektje keretein belül.
BMIG szám: 10010223
SAP szerződés szám: 4600000455

Szerkesztette
BIRÓ BENCE
MISKI PÉTER
TÖRTEI RENÁTA

Lektorálta
ŐZE SÁNDOR
MISKI PÉTER

© Szerzők, 2020
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem

ISBN 978 963 277 888 4

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
szit.katolikus.hu
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft.
Felelős nyomdavezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató

TARTALOM

MISKI PÉTER

Előszó gyanánt

9

VARGA J. JÁNOS

Az utolsó Kanizsai. Nádasdy Tamásné, született Kanizsai Orsolya

11

VUKOV KONSTANTIN

Az esztergomi palota díszterme török kori szemtanúk leírásában

19

ŐZE SÁNDOR

„Valaminek azért mégis kellett lenni”

Néhány megjegyzés a reformáció terjedéséhez a Dél-Dunántúlon

35

TÖRTEI RENÁTA

Egy spanyol pápai legátus története

Don Juan de Carvajal bíboros életútja, szerepe és tevékenysége
a magyar történelem viharos éveiben (1455–1462)

47

OBORNI TERÉZ

*A székegyek II. János választott királyhoz írott folyamodványai
(1566–1569)*

67

SZUROMI KRISTÓF

Barát vagy ellenség?

Németalföld és az Oszmán Birodalom a 16–17. században

91

DÁVID GÉZA

*Arcképcsarnok-töredék a török korból:
a hódoltság néhány jelentősebb oszmán családja és egyénisége*

117

JAKÓ KLÁRA

*Constantin Şerban havasalföldi vajda kincse, szolgálja,
Mera Miklós és a Rákóczyak*

133

HARGITTAY EMIL

*„azon posztóbul külön formára szabott nadrágok”
A hitről való vitatkozások műfaji határai a kora újkorban*

153

BIRÓ BENCE

„Költ Biccsén”

Czobor Erzsébet férjéhez írt leveleinek keltezéséről

163

BALOGH MÁTÉ

*Adalék a Szent Koronáért elzálogosított
nyugat-magyarországi területek visszacsatolásáért felelős
bizottság működéséhez*

173

PÁLFFY GÉZA

*A Szent Korona pozsonyi itineráriuma
a hosszú 17. században
(1608–1712)*

185

MARTÍ TIBOR

*A spanyol Habsburgok bécsi diplomatáinak információi
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem politikájáról
(1613–1629)*

197

HÁMORI NAGY ZSUZSANNA

Ki az áruló?

Egy konstantinápolyi francia követjelentés tanulságai

217

SEBESTYÉN HAJNALKA

A társadalmi viszonyok alakulása

a Hódoltság peremvidékén fekvő Őrségben

két 17. századi összeírás alapján

227

BUZA JÁNOS

Tiroli tíz krajcárosok hódoltsági sikere Batthyány I. Ádám idején

241

MEDGYESY S. NORBERT

A rohonci Batthyány-uradalom elfelejtett búcsújáró helye

Velem–Szentvid kultuszformái a 17–18. században

251

CZIGÁNY ISTVÁN

Hóhér vagy hadvezér?

Egy rossz hírű nápolyi katona karrierje a Magyar Királyságban –

Antonio Caraffa 1680–1690

263

SZIRTES ZSÓFIA

Gróf Pekry Lőrinc, Petróczy Kata Szidónia és a székely ezredek

felállításának terve

291

MISKI PÉTER

Mikrotörténeti vizsgálódás

egy 17. század végi erdélyi nemesi frigy kapcsán

Megjegyzések Bethlen Druziána

és Mikes Mihály házasságkötésének történetéhez

311

BAROS-GYIMÓTHY ESZTER MÁRTA

„Bizony, az Úr ajándéka a gyermek”

A csetneki családok termékenységi vizsgálatainak első eredményei

319

SCHRAMEK LÁSZLÓ

Az ingyenmunka 1728/1729. évi eltörléséhez vezető út

347

KALMÁR JÁNOS

Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ életéhez

357

H. KAKUCSKA MÁRIA

*„...Csak azon kérem Nagyságodat, hogy ezen Galibás tutorságot, ...
magától le [ne] ráza...”*

Orczy Lőrinc, a sikertelen házasságszerző gyám

391

TABULA GRATULATORIA

406

MEDGYESY S. NORBERT

A rohonci Batthyány-uradalom elfelejtett búcsújáró helye

Velem–Szentvid kultuszformái a 17–18. században

BEVEZETÉS, A KÁPOLNA KÖRNYEZETE

A Vas megyei Kőszeghegyalja festői környezetében lévő Velem község felett 568 méter magasan található Szent Vid-kápolna nemcsak kedvelt turisztikai célpont, hanem helyi jelentőségű búcsújáróhely is. Mind a régészeti feltárások,¹ mind az alább részletezendő, 17–18. századi írott források e templom alapítását a Karoling-korra, a 800-as évekre teszik. Alapítása óta a Szicíliában élt Szent Vid (Vitus) vértanú († 303/304, ünnepe: június 15.) a templom patrónusa.² Az újkori kápolna, mint zarándokhely történetéről csupán Horváth Sándor ismeretterjesztő cikke³ szól és Herényi István vártörténeti kötete idéz néhány mondatot a 18. századi *canonica visitatió*kából.⁴ Következésképp az ősi szakrális hely történetének és néprajzának teljes és

¹ FEKETE Mária, „Adatok Velem-Szentvid középkori történetéhez (A lelőhely régészeti kutatásának 100. évében)”, in *In memoriam Barta Gábor: Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, szerk. LENGVÁRI István (Pécs, 1996), 53–70.; FEKETE Mária, „Szentvid vára”, *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 31 (Szombathely, 2007), 77–155.

² Szent Videt a legtöbb helyen együtt tiszteleik dajkájával, Kreszcenciával és nevelőjével, Modesztusszal. A velemi Szent Vid-kápolna 1890-ben készült oltárképe is együtt ábrázolja őket. Tiszteletük cseh, valamint horvát és szlovén közvetítéssel került a Szent Korona országainak területére. Életükről és kultuszukról bővebben: F. HENSEL, „Vitus (Veit, Gui)”, in *Lexikon der christlichen Ikonographie* 8, *Ikonographie der Heiligen Meletius bis Zweiundvierzig Martyrer, begründet von Engelbert Kirschbaum SJ*, hrsg. von Wolfgang BRAUNFELS (Rom–Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1976), 579–583.; BÁLINT Sándor, *Ünnepi Kalendárium I.: A Mária-ünnepek és a jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából* (Budapest: Szent István Társulat, 1977), 452–458, 519–520.; DIÓS István, „Vitus, Vid, Vida”, in *Magyar Katolikus Lexikon* XV, főszerk. DIÓS István (Budapest: Szent István Társulat, 2010), 271–272.

³ HORVÁTH Sándor, „Egyházmegyénk búcsújáró helyei (3.): Velem”, in *Lélek és Élet: A szombathelyi egyházmegye kiadványa a pápalátogatásra*, 5. szám (1991. augusztus), 8.

⁴ HERÉNYI István, *Szent Vid várának és tartozékának története (Kőszeghegyalja története)*, 800–1828. I (Velem, 1992), 69.

részletes feldolgozása még várat magára. Ennek első állomása kíván lenni ez a tanulmány.

Szentvid⁵ vára elsőként a Héder nembéli Kőszegi Henrik bán birtokán tűnik fel. 1271-ből *de Monte Sancti Witi* alakban említi egy oklevél.⁶ 1288-ban még várnagyát említik, de többé nem fordul elő. Valószínűleg az 1289–1291 között tartó osztrák háborúk során pusztult el. Tartozékait 1374 előtt a rohonci uradalomhoz csatolták. A keskeny, észak-déli irányú, északról mély árokkal határolt hegyplató déli végén – korábbi épületmaradványok felett – egy kb. 10 m átmérőjű kerek öregtornyot tártak fel.⁷ A németújvári Batthyány család rohonci várának uradalmához 1527 óta tartozó Velem – főként állattartással foglalkozó és malommal rendelkező község – lakossága egyre gyarapodott: Zimányi Vera számításai szerint 1634-ben 155 főt, a gróf Batthyány (I.) Ádám által 1648-ban készíttetett összeírás szerint 164 lelket és 1697-ben 194 lakost számlált. A község a török hódítás során határvidéken feküdt, lakossága a középkor óta folyamatosnak és magyar anyanyelvűnek mondható.⁸ Vizsgált időszakunkban lakosai katolikusok voltak.⁹

⁵ Tanulmányunkban egységesen a Szentvid vagy Velem-Szentvid településnév-alakot alkalmazzuk. A 18. századi források a S. Veit elnevezést is használják, lásd pl. Johann Matthias KORABINSKY, *Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn* (Pressburg: Weber, 1786), 636.

⁶ *Urkunden des Burgenlandes un der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*, II. Bearbeitet von Irmtraut LINDECK-POZZA (Graz–Köln, 1965), 2, 6.; A Velem-Szentvid további névalakjait, valamint Szent Vid hazai középkori templomait sorjázza: MEZŐ András, *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)* (METEM Könyvek, 15), nr. 75. (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996), 204–206; MEZŐ András, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon* (METEM Könyvek, 40) nr. 6. (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003), 493–495.

⁷ FÜGEDI Erik, *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon* (Budapest, 1977), 199.; ENGEL Pál és FELD István, „Szentvid”, in *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)*, főszerk. KRISTÓ Gyula, szerk. ENGEL Pál és MAKK Ferenc (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 636.; CSÁNKI Kőszegszerdahelyt említi, de Szentvidet nem: CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1894), 800.

⁸ Az 1648-as népszámlálás adatait Velemre (korabeli elnevezéseivel Weleóm, Vellem), továbbá a teljes rohonci, szalonaki és németújvári Batthyány-uradalomra vonatkoztatva részletesen bemutatja, elemzi és JÁNOKI Imre készítette grafikonokkal ábrázolja: ZIMÁNYI Vera és J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, „»Mindenik jobbágyunknak mennyi gyermeke vagyon és azok hány esztendősek.« – Egy 17. századi uradalmi »népszámlálás« tanulságai”, in *Tanulmányok Székely Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza és TÓTH István György (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 2002), 461–549.

⁹ A korabeli kistelepülési felekezeti váltásokhoz lásd: FAZEKAS István, „Falusi közösségek hitváloztatása a XVII. században”, in FAZEKAS István, *A reform útján: A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások, 20) (Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014), 187–195.

BAROKK KORI ÁHÍTAT:
ÚJHOLD VASÁRNAPOK, CSODÁS GYÓGYULÁSOK, SZENTKUTAK

A Szent Vid-kápolna a 16. század elejétől már létező¹⁰ kőszegszerdahelyi Mindenszentek-plébánia filiája volt az évszázadok során, és ez a státusza napjainkban is. Az 1674-ben készített Tormássy-vizitáció előtti időszakból néhány elszórt adattal rendelkezünk a kápolnával kapcsolatban. Az 1576-ban készített összeírás szerint a malom jövedelméből a velemiek 10 krajcárt adományoztak Szent Vid egyházának.¹¹ Géfin Gyula monográfiája szerint Tormássy Péter vasvári prépost 1675 és 1680 között benedikálta a Szent Vid-templomot.¹² Ezt igazolja a lékai Nádasdy-, a kőszegi Esterházy- és a rohonci Batthyány-uradalmak határáról 1678-ban készített, az egyes objektumokat rajzzal ábrázoló térkép, amelyen Velem házai felett feltűnik az egytornyos Szent Vid-kápolna képe.¹³

A buzgó vallási élet jele, hogy a 17. század folyamán újhold vasárnapként (azaz a bibliai naptárhagyomány szerinti hónapkezdet idején) tartottak összejöveleteket (*concursum*) e helyen, és szertartásokat celebráltak az Oltáriszentséggel. A liturgia – az újhold vasárnap hagyományának megfelelően – bűnbánattartással egészült ki.¹⁴ Ezt Tormássy Péter vasvári prépost 1674. július 15-én kelt egyházlátogatási jegyzőkönyve is megerősíti azzal együtt, hogy a védőszent ünnepén, június 15-én a haranggal rendelkező templomban két helyen *offertorium*, azaz felajánlás vagy azzal összekap-

¹⁰ A Szent Vid-hegyen található Szent Anna-kápolna, Szentháromság-szobor és Szentkút említésével együtt a szerdahelyi plébánia történetének forrásait sorolja: DÓKA Klára, *Szombathelyi Egyházmegye* (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa, 8) nr. 168. (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999), 141–142.

¹¹ ZIMÁNYI Vera, *A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVIII. században* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 308–312.

¹² GÉFIN Gyula szerk., *A szombathelyi egyházmegye története, 1777–1935. 2* (Szombathely, 1935), 322.

¹³ A térképet közzé tette: KOLTAI András, BATTHYÁNY Ádám, *Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások, 14) nr. 26. (Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012), 137.

¹⁴ A kápolna korai, az 1697-es Kazó-vizitációt megelőző történetével kapcsolatban hiánypótló forrásunk a LÁSZLÓ János kőszegszerdahelyi plébános és utódai által 1835-től kezdve folyamatosan írt kétkötetes *Historia Domus*, ugyanis annak I. kötetének első 30 oldalán a 17. század második felétől keletkezett források részleteit másolták be vagy kivonatolták: *Historia Domus: A szerdahelyi plébániához tartozó Jegyzések, I–II.* (a továbbiakban: HD), Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: SZEL), Plébániai Irattár, Kőszegszerdahely. Az újhold vasárnapi szertartásokról: HD, I, 3, nr. 1.

csolt oltárkerülés¹⁵ zajlott.¹⁶ Az újhoid vasárnapi zarándoklat több mint egy évszázadon keresztül szokásban volt, ugyanis az 1748. április 20-án készített *Conscriptio filialis Vellem*¹⁷ mellett még Szily János szombathelyi püspök 1780. június 2–3-án papírra vetett vizitációja is említi, hogy a hegyen található kápolnában minden újhoid vasárnapon tartottak misét Szent Kereszt megtalálása ünnepétől, május 3-tól kezdve Szent Kereszt felmagasztalása ünnepéig, szeptember 14-ig.¹⁸ A Szent Vid-kápolnába zarándoklók a 18. századi vallási virágzás idején hetévi búcsút nyerhettek,¹⁹ amely a jozefinizmus korára elenyészett.²⁰

A néphagyomány napjainkig zarándokhelyként tartja számon a Szentvidet.²¹ A *Vas vármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre* című közigazgatási segédkönyv egy mondatos ismertetőjében nemcsak híres búcsújáróhelyként, hanem több csodatétel színhelyeként említi a kápolnát.²² Ennek történeti előzményeit Wlasits György²³

¹⁵ E szokásról bővebben: ERDŐ Péter, „Magyar egyházi népszokások – az offerálás”, in „*Mert ezt Isten hagyta...*”: *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, szerk. TÜSKÉS Gábor (Budapest: Magvető, 1986), 252–274.

¹⁶ *Visitatio canonica Széchenyiana confecta a Petro Tormássy, anno 1674.* (Pécsi Püspöki Könyvtár, *Visitatio Canonica Protocollum Missilium Vicarialium, 1748–1767.* Másolat: SZEL CV Tormássy, 1674.)

¹⁷ *Conscriptio Parochiarum Districtus Rohonciensis, 1748.* – *Conscriptio Parochiae Szerdaheliensis Dioecesis Jaurinensis in Inclytis Comitatu Castriferrei, districtu Rohonciensi existentis; Conscriptio filialis Vellem – Quantum ad Parochum, oldalszámozás nélkül.* (SZEL Acta Antiqua Jaurinensis, Litera C, Nr. 2; a továbbiakban: SZEL *Conscriptio filialis Vellem, 1748.*)

¹⁸ SZEL *Visitatio Canonica Szilyana, 9, 1780, 249–265.*

¹⁹ SZEL *Conscriptio filialis Vellem, 1748.*

²⁰ SZEL *Visitatio Canonica Szilyana, 9, 1780, 262.*

²¹ Mivel nem Mária-kegyhelyről van szó, herceg Esterházy Pál nádor Mária-atlasza nem említi e kápolnát: ESTERHÁZY Pál, *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képei-nek rövideden föltett eredeti* (Nagyszombat, 1690), kísérőtanulmány: KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor és GALAVICS Géza, a faksimile szöveget közzéteszi KŐSZEGHY Péter (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 30) (Budapest: Balassi Kiadó, 1994).

²² „1698-ban kelt forrás szerint Szent Vid-templom állt a hegyen, amely híres búcsújáró hely, több csodatétel színhelye. 1713-ban P. Tamás OFM remeteséget alapított itt. Ez közben megszűnt, de 1750-ben P. Hiláron OFM felújította Batthyány Lajos földbirtokos támogatásával.” Kiadta: *Vas vármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre*, I–II., főszerk. F. SZABÓ Béla, szerk. GYULAY Sándor, REXA Dezső és SZATHMÁRY István dr. (Budapest: Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete, 1931), 229–231.

²³ Wlasics József György (a HD szerint: Georgius Wlasits) 1698 és 1702. november 5-e között dolgozott Kőszegszerdahely plébánosaként. (Kaltenecker Károly kőszegszerdahelyi plébános összeírása, Kőszegszerdahely, 1928. február 8. Lelőhelye: SZEL, Géfin Gyula hagyatéka, Plébániák lekipásztorai.)

köszegszerdahelyi plébánosnak 1700. június 16-án kelt értékes, 7 pontból álló irata bizonyítja, amely a 17. század 2. felében a Szent Vid-kápolnában történt csodás gyógyulásokról számol be és megemlíti a szentkutat is. A Wlasits-feljegyzés szerint a 20 esztendővel korábban, azaz 1680 táján zajlott pestisjárvány idején nagy embertömeg sereglett össze a Szentviden. 1643-ban egy anya érkezett félholt állapotban a zárandokhelyre, és az isteni kegyelem folytán Szent Vid oltára előtt azonnal visszanyerte egészségét. 1672-ben Marcus Imilovitz halálos kórban szenvedő, egész testében elgyengült ember zárandokolt e helyre és nyert gyógyulást. 1682-ben a Hosintorffból (valószínűleg Hasendorf im Burgenland a güssingi járásban) érkezett, vakon született Helena Blaskovits nyerte ellátását. Ugyanabban az esztendőben Keszthelyről zárandokolt egy asszony a hegyre, aki nehéz munkától erősen megviselve, majdnem lélekszakadva érkezett Szent Vid oltárához, ahol csodálatosan megszabadult terheitől. Ugyancsak 1682-ben egy fiatalember érkezett Kapuvárról, aki egy kötéllel szorosan megkötötte magát és e helyen megszabadult görcseitől.²⁴ A csodás események más forrásból történő megvizsgálása további kutatást igényel, elsősorban a korabeli mirákulumokat²⁵ alapul véve.

A szentkút léte is hozzátartozhat egy búcsújáróhely életéhez, gyakran a vallási élet elevenítőjeként funkcionál. Wlasits – imént említett – összeírása 1700-ban két szentkutat említ plébániája területén: az egyik a Szent Vid-kápolna jobb oldalánál fakadt, a másik pedig a szomszédos Bozsok község területén volt, közel a Szent Vid-kápolna felé eső részen. Sok erőtlen, nyomorult, félig vak, fejfájós és más fájdalmakkal küszködő ember nyert gyógyulást a hegyen lévő szentkútnál.²⁶ Az 1757. szeptember 23-án készített Batthyány-vizitáció említ ugyanezen a helyen egy csobogó szent forrást (*Sacer Fons*), amely kis tetővel volt lefedve és abban a Szentháromság képét tisztelték az oda zárandoklók.²⁷ Az írott forrásokban foglaltakat megerősíti, hogy működő vízforrásként volt ismeretes a 20. század közepén egy *Szent kut* a Szent Vid-kápolna mögötti réten (*Szen Vidi rít*). Emellett Pesti Frigyes 1864. évi helységnév-gyűjteménye is megemlíti a *Kódis kut* nevű forrást, mert a koldusok köréje telepedtek búcsú idején.²⁸

²⁴ A csodás gyógyulásokat sorolja: HD, I, 3–4, nr. 2–7.

²⁵ Bővebben: TŰSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993).

²⁶ HD, I, 4, nr. 7.

²⁷ SZEL *Visitatio Canonica Batthyányana*, 2, 1757, 318.

²⁸ *Vas megye földrajzi nevei*, szerk. BALOGH Lajos és VÉGH József (Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1982), 73, nr. 12. (A térkép számozásával: nr. 42., 45.)

SZENTTISZTELET ÉS REMETESÉG A SZENTVID-HEGYEN
A 18. SZÁZADBAN

A helybéli ereklyetiszteletről szóló legkorábbi forrásunk szerint Telekessy István csanádi püspök 1698. május 16-án oltárt szentelt e kápolnában, és benne Szent Cirjék (Küriákusz), Caesius és Perenius mártírok ereklyéit helyezte el. Az ereklyék az idő viszonytagságai folytán elvesztek.²⁹ A Kazó István kapornaki apát által 1697-ben készített egyházlátogatási jegyzőkönyv az első részletes összeírás a Szent Vid-kápolna épületéről, liturgikus tárgyairól és vagyonáról. Kazó a konszekrált státuszban lévő Szent Vid-kápolnában három oltárt említ, amelyből két oltár az ősi templomból származik, egy pedig újonnan épült: *Habet tres aras, nempe in veteri templo duas et in noviter aedificato unam*. E feljegyzés azért számottevő, mert írott forrásban itt olvasható először a régi, azaz a középkori templomról szóló említés. Az összeírás idején a kápolna fa tornyában két harang lakott, a liturgia szépségét 4 érc és 4 fa kandeláber, valamint egy rosszul működő orgona szolgálta.³⁰ A hely jelentőségét mutatja, hogy a szerzetesrendi templomokat nem vizsgáló Kazó-vizitáció Vas megye területéről csupán hat templomból említ orgonát: Rohonc, Pinkafő, Máriafalu, Velem (a Szentvid), Sárvár és Kőszeg településekről.³¹

A 18. század első felének – vizsgálódásaink szerint még – ismeretlen esztendejében a boltíves szentségtartóval, fallal körülvett toronnyal, öt ajtóval, fából épült kórossal és sekrestyével rendelkező, zsindelellyel fedett kőkápolnában két oltárt emeltek Szent Vítus tiszteletére. A nagyobb oltáron a patrónus képe mellett a Szentháromság ábrázolása, továbbá Szent Sebestyén és Szent Rókus szobra indította fel az áhítatot. A kisebb oltárt ugyancsak Vítus tiszteletére emelték, rajta a Gyermeke Jézust tartó Szűz Mária képével, valamint a szentek közül István király, László király, Rókus, Sebestyén, Kristóf és György vértanú színes márvány szobra hívta az imádkozókat. A szószéken a négy evangélista szobra volt látható.³² Az 1780-ban készített Szilyvizitációból a Megváltó, továbbá Szent József és Szent Vencel vértanú képé-

²⁹ HD, I, 47.

³⁰ *Visitatio generalis per Stephanum Kazó abbatem de Kapornak, Castriferrei Praepositum, 1697–1698*, 1, 12–19. (SZEL CV Kazó)

³¹ SZIGETI Kilián, „A szombathelyi egyházmegye egyházi zenéjének története” [ezen belül a VII. fejezet: „Az egyházmegye községeinek egyházi zenéje”, 389–427.], in *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977)*, szerk. TÓTH Imre, 243–430 (Szombathely, 1977), 399.

³² SZEL *Visitatio Canonica Batthyánya*, 2, 1757, 314, 316.

ről is hírt kapunk.³³ Az 1803-ban keletkezett, un. Herzan-összeírás továbbra is két Szent Vid-oltárt említ: az ősbibb oltáron, az evangéliumi oldalon Szent István vértanú, a leckeoldal felől Szent Rókus szobra látható, középen pedig a védőszent a Szentháromsággal. A másik oltáron Szent József és a főalak, Szent Vid volt látható, az evangéliumi oldalon Szent István király és Szent Vencel vértanú, a leckeoldalon pedig Szent László király és Szent Rókus szobra emelkedett. Emellett az antependiumon a Szent Megváltó képe díszítette az oltárt.³⁴

A minden település leírásánál igen részletes Batthyány-vizitációból (1757) újabb kápolnák létezéséről kapunk hírt a Szentvid hegyéről. Egyiküket a Szent Kereszt tiszteletére állították ismeretlen esztendőben, ezáltal Szent Kereszt felmagasztalása ünnepe, szeptember 14-e is búcsúnappá emelkedett az ősi zarándokhelyen. A szintén a 18. század első felében vagy közepén épült Kálváriát a megfeszített Krisztus mellett a latrok, a Fájdalmas Anya, Szent Mária Magdolna és Szent János apostol képe ékítette.³⁵ Mária Magdolna külön tiszteletnek örvendett: a Batthyány-vizitáció szavával élve *szokás szerint* nyilvános tiszteletre helyezték ki (*exponi solita*) a képét ünnepnapján,³⁶ július 22-én, amit az 1850-es évekig ugyancsak zarándoknapként tartottak számon.³⁷

Az építkezések mellett a 18. századból virágzó lelki életről tanúskodnak a történeti források. Tamás ferencendi remete 1713-ban a Szent Vid-kápolna fölötti területen remetelakot alapított.³⁸ A győri egyházmegyei Remete Szent Antal Kongregációhoz tartozó helybéli ferences remeték két, szintén újonnan, még az 1748-as conscriptio előtt épült kápolnát gondoztak: az egyiket Szent Anna, a másikat a Fájdalmas Szűz Mária tiszteletére emelték.³⁹ A remetesség szemlélődő életformája elválaszthatatlan volt a barokk kori búcsújárástól. A remete gondozta a kegyhelyet, fogadta és búcsúztatta a zarándo-

³³ SZEL Visitatio Canonica Szilyana, 9, 1780, 250–251.

³⁴ SZEL Visitatio Parochialis Ecclesiae Szerdahelyiensis, 1803 (Herzan-féle összeírás).

³⁵ SZEL Visitatio Canonica Batthyányana, 2, 1757, 313–314; HD, I, 6.

³⁶ SZEL Visitatio Canonica Batthyányana, 2, 1757, 316.

³⁷ Liber Ratiocinii Ecclesiae Velemiensis ab Anno 1793. [1842-ig] (SZEL Plébániai Irattár, Kőszegszerdahely).

³⁸ SZEL Visitatio Canonica Batthyányana, 2, 1757, 316. Itt helyesbítenünk kell Kiss Lajos szótárát, amely Hilarion (nem ferences, hanem) pálos szerzetes alapításának tartja a remeteséget: Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, II. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 566.

³⁹ SZEL Conscriptio filialis Vellem, 1748; további forrás: SZEL Visitatio Canonica Batthyányana, 2, 1757, 316.

kokat, közben tanácsokkal is ellátta őket.⁴⁰ Az egyes egyházmegyékhez tartozó remetekongregációk megalakítását XIII. Benedek pápa csak 1725-ben írta elő, de a győri, a bécsi és a passai egyházmegye már 1712-ben megfogalmazta a remeteélet szabályait.⁴¹ Az 1777-ig a győri egyházmegyéhez tartozó szentvidi remeteség tehát az egyik legelső kongregáció volt Magyarországon. Aliprandini Hilarion⁴² ferences szerzetespap 1750-ben újjáállította a remetelakot a földesúr, Batthyány Lajos főpohárnokmester és kancellár, 1751-től Magyarország nádora hathatós támogatásával. A remeték Mária-képeinek felirata a régi bölcsességet hirdette: „In gremio Matris sedet Sapientia Patris”.⁴³ A teréziánus korban készült egyházmegyei kimutatások és sematizmusok is felsorolják Szentvidet a 38 győri egyházmegyes remetelak között.⁴⁴ Kiss Tamás kutatásaiból Hilarion Aliprandini mellett Conrad Linck, Fr. Ephrem Wagner, Fr. Meinradus Wagner, Josephus Rether és Andreas Krallics helybéli remeték nevét ismerjük.

A remeteségeket II. József császár 1782. február 25-én oszlatta fel, amely a Szent Vid gondozóit is szétszórta. A kegyhely gyakorlatilag üresen maradt,

⁴⁰ BARNA Gábor, „Remeték a XVIII. századi búcsújáró helyeken”, in BARNA Gábor, *Búcsújárók: Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban* (Budapest: Lucidus, 2001), 207–217. DÉNESI Tamás kiemeli a szerzetesség számottevő szerepét a kegyhelyek gondozásában a 18. század második felét megelőző időszakban: DÉNESI Tamás, „Katolikus megújulás a 18. századi veszprémi egyházmegyében”, in *Megyetörténet: Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*, szerk. HERMANN István és KARLINSZKY Balázs, 103–139 (Veszprém: Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár, Veszprém Megyei Levéltár, 2010), 132.

⁴¹ BÁLINT Sándor, BARNA Gábor, *Búcsújáró magyarok: A magyarországi búcsújárás története és néprajza* (Budapest: Szent István Társulat, 1994), 239. (A zarándokhelyek remetéiről és koldusairól: 239–248, benne a Szentvidhez közeli Gencsapáti Mária-kegyhely és szentkút remetéiről: 240.)

⁴² A németül és olaszul beszélő Aliprandini Hilarion a tiroli Nonsbergben született 1718 körül. A ferences rendbe lépve, bécsi egyetemi tanulmányai után Velem-Szentviden, majd Bécs környékén és Giesshüblben élt remeteként. A remetekongregációk 1784-ben történt kényszerű feloszlatása után a szombathelyi egyházmegye papjaként szolgált Vasjobbágyiban, majd Órálláson. Ott hunyt el 1793. április 17-én. Bővebben: GÉFIN Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története*, 3 (Szombathely, 1935), 14.; P. Hiláriont említi: P. TAKÁCS Ince O.F.M., PFEIFFER János, *Szent Ferenc fia a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*, 2, szerk. KAPILLER Imre (Zalaegerszeg–Pápa: Deák Ferenc Megyei Könyvtár (Kiss Gábor igazgató), Mezei Zsolt könyvtáros és történetkutató (Pápa), 2001), 784. A veszprémi egyházmegye 18. századi remeteéletét összefoglalja: P. TAKÁCS és PFEIFFER, *Szent Ferenc...*, 775–814.

⁴³ SZEL Visitatio Canonica Batthyányana, 2, 1757, 316; további forrás: HD, I, 5.

⁴⁴ TAKÁCS J. Ince, *Sabaria Franciscana: A szombathelyi ferencesek története* (Acta Sava-riensia, 14), s. a. r. KISS Gábor et al. (Szombathely: Szombathely Megyei Jogú Város–Panniculus Régiségügyi Egylet, 1998) 151–152.

néhány ünnepet kivéve.⁴⁵ II. József intézkedései és korának túlzottan racionalista, sok esetben léleksorvasztó szellemisége a helyi áhítat-gyakorlatban is törést okozott. A kegyhely a búcsú kiváltságát is elveszítette. Ezen túl már csak évente három alkalommal mondtak Szent Vid templomában misét: a rákövetkező vasárnapra áthelyezett Szent Vid-búcsú idején, valamint Mária Magdolna napján és a Hétfájdalmú Szűz tiszteletére a virágvasárnapot megelőző fájdalmas pénteken. A Hétfájdalmú Mária és a Szent Anna-kápolna a 19. századra romos állapotba került, és lassan elpusztult. Vályi András országleírása Szentvidet 1799-ben egyáltalán nem említi meg.⁴⁶ Az 1840-ben papírra vetett Bőle-vizitáció ilyen körülmények között is utal e hely menedék, végvár-hivatására: „Ezen jelenleg fennálló Egyházon [ti. a Szent Vid-kápolnán] kívül volt a határban kiterjedő dombtetőn más két kápolna is, és egy diszes Remete lak, mellyek mint látszik a’ Magyar honban több ízbeni pusztított vészes döghalál, máskor ismét a hazát rongáló és népeket igazó pogány ellenség elől ide menekedtek; ájtatos adakozásaikból jöttek létre, de az időnek vas fogatúl meg emésztve, most tsak roncsaikkal idézik vissza a’ multak emlékét.”⁴⁷

Ebben a történelmi helyzetben, 1849 őszén tette fogadalmát a közeli, ugyancsak a rohonci Batthyány-uradalomhoz tartozó Perenye község népe. A Szent Ágota szűz és vértanú († 251, ünnepe: február 5.) védelme alatt álló templom és falu lakóit 1849. szeptember 26-a és november 28-a között 27 halálos áldozatot⁴⁸ követelő kolerajárvány tizedelte meg. A perenyeiek a járvány elmúlásáért imádkozva elzarándokoltak a Szent Vid-kápolnába. A közösség fohásza meghallgatásra talált: a faluban megszűnt a gyilkos kór, a többi községben viszont még 1850 elején is szedte áldozatait. A perenyeiek fogadalmat tettek: ezen túl hálából Szűz Mária és Szent Vid segítő mártír tiszteletére minden esztendő szeptemberében, a gencsi Szentkút búcsúja (azaz Szent Kereszt felmagasztalása, szeptember 14-e és másnap, Fájdalmas Mária ünnepe) utáni vasárnapon elzarándokolnak az ősi szent helyre. A ve-

⁴⁵ Kiss Tamás, „Adatok a győri egyházmegyei Remete Szent Antal Kongregáció történetéhez”, in *A ferences lelkiiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, 1 (Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti konferenciák, 1/1.), szerk. ÓZE Sándor és MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (Piliscsaba–Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2005), 295–308.

⁴⁶ Velemet a Batthyány család magyar anyanyelvű falujának tartja Szerdahely szomszédságában: VÁLYI András, *Magyar Országának leírása*, 3 (Buda: A’ Királyi Universitásnak be-tüivel, 1799), 617.

⁴⁷ SZEL *Visitatio Canonica per Andream Bőle*, 2, 1840, 223.

⁴⁸ Kereszteltek, Házasultak, és Halottak Anyakönyve, [Németh Gencs], 1805–1858, 81–83. SZEL Gencsapáti Plébániahivatal iratai.

lemi számadáskönyvek 1849-ben nem szokásos, „más processiók alkalmával” nyújtott anyagi támogatásról szólnak. 1856-tól kezdve a szeptember 21–29-e közötti napokra minden esztendőben megemlítik a perenyéiek búcsújárását és nagylelkű adományait.⁴⁹ Minden család részéről – azóta is – legalább egy fő gyalogosan vesz részt a búcsújáráson, amit megszakítás nélkül, még a kommunizmus, különösen az 1947 és 1957 között fennállt nyugati határzár idején is hűségesen és hitvalló bátorsággal megtartottak. A gyalogos zarándoklat útvonala: Perenye – Fűtelek-major – Kőszegszerdahely – Velem – Szent Vid-kápolna. E búcsújárás – a saját népénekeivel együtt – tovább élteti e zarándokhely eredeti funkcióját és lelkiségét: a Szent Kereszt és a Fájdalmas Anya, a Tizennégy Segítőszent (ünnepük: július 12.) közé sorolt Szent Vid mártír, továbbá a középkori pestisjárványok nyomán ugyancsak égi segítőként tisztelt Rókus és Sebestyén tiszteletét.⁵⁰

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalásként elmondható, hogy egy Karoling alapítású, Vas megyei tekintetben igen ősi zarándokhelyről beszélhetünk Velem–Szentvid esetében. A középkori kápolna helyén, illetve bizonyos falrészeinek felhasználásával épült föl a barokk kori templom a 17. század 2. felében. Az Európa-szerte az 1347–1352-es nagy pestisjárvány óta a Tizennégy Segítőszent között tisztelt Vid (Vitus) közbenjárása folytán Velemben is több csodás gyógyulás történt. A zarándokhely az 1670-es évek és az 1780-as évek között élte virágkorát. A patrónus mellett Rókus és Sebestyén pestisszentek, István és László nemzeti szentek, a Vid-kultusszal együtt cseh hatást mutató Vencel, a tiszteleté-

⁴⁹ Velem Szent Vid Templom számadási könyve 1843dik évtől [1877-ig] (SZEL Plébániai Irattár, Kőszegszerdahely); Napló a templomok bevételiről és kiadásairól, 1886-ban Január 1-től kezdve [1895-ig]: Kőszegszerdahely, Velem, Cák, Bozsok, Kőszegdorosló (SZEL Plébániai Irattár, Kőszegszerdahely); A velemi fióktemplom bevételei és kiadásai, 1889–1914. (SZEL, Plébániai Irattár, Kőszegszerdahely).

⁵⁰ A zarándoklat történetéről és énekeiről: MEDGYESY S. Norbert, „Perenye vallási élete, szakrális és zenei néphagyománya”, in *Ecclesia Agathae: A 250 esztendő perenyei templom tanulmánykötete és népének-hanglemezei*, szerk. MEDGYESY S. Norbert (Budapest: Magyar Napló, 2011), 257–436, a Szent Vidről: 304–311; TAKÁCS Éva Erzsébet, *A perenyéiek Szent Vid-zarándoklata: Repertoárváltozás 1855–1940–2011*, Szakdolgozat, Témavezető MEDGYESY S. Norbert (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012); A 20 lelki állomásra osztott zarándoklat énekeit és imádságait kottával kiadta: *A perenyéiek fogadalmi zarándoklata Velem Szent Vid-kápolnába*, szerk. MEDGYESY S. Norbert (Budapest: Magyar Napló, 2019).

ben Habsburg-ihletettségű József, továbbá Kristóf és György kultusza elevenedett meg a barokk templomban. Az 1713 és 1782 között – a földesúr Batthyány család tagjainak támogatásával – itt működött ferences remeték gondozták az akkor épített Szent Anna-, Fájdalmas Szűz Mária- és Szent Kereszt-kápolnát (szentfülkét vagy mellékoltárt?) szintén új kálváriával és a már régtől közismert szentkúttal együtt. A virágzó vallási életet a jozefinizmus sivársága jelentősen megtörte. A 19. század során és a 20. század elején a környékbeli magyar, horvát és német ajkú hívők által látogatott Szent Vid- és Mária Magdolna-búcsú, valamint a fájdalmas péntek mellett a perenyéiek 1849-ben tett, ugyancsak egy járványos betegséghez (kolerához) kötődő, érthetően Szent Vid mártír és a Fájdalmas Szűz Mária tiszteletére szóló és azóta megszakítás nélkül megtartott fogadalmi zarándoklata adja meg a hely igazi szakralitását, avatja napjainkban is lokális⁵¹ jelentőségű búcsújáró helyyé. A mai zarándokokat az 1859-ben felszentelt,⁵² története során immár 3. templom fogadja – 2019 szeptembere óta ismét a Fájdalmas Szűz Mária tiszteletére énekelt misével és mintegy 240 esztendőös kényszerű szünet után, a teljes búcsú elnyerésének kiváltságával.

E tanulmány kéziratát 2020. február 12-én lezártam. Rétfalvi Balázs történész-levéltáros, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár vezetője kezdeményezésére, Fekete Mária régész, Kiss Gábor régész, Kelemen István történész és Nemes András művészettörténész vezetésével 2020. május 20–22-én, 26–28-án és június 10-én sikeres falkutatás és régészeti vizsgálat zajlott a velemi Szent Vid-kápolnában és környékén. Ennek nyomán a nevezett kutatók 2020 júliusában, Sopronban elkészítették *A Velem, Szentvid-kápolna: épülettörténet, értékleltár* (Hrsz.: 0150/1, műemléki törzsszám: 8134) című fényképes dokumentációt. A vizsgálat új eredményeket hozott, de az ebben a tanulmányban papírra vetett megállapításokat nem változtatta meg. A régészeti és művészettörténeti vizsgálat részletes feldolgozása egy későbbi tanulmány feladata lesz.

⁵¹ BARNA Gábor, „Búcsújáró körzetek”, in BARNA Gábor, *Búcsújárók: Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*, 35–54 (Budapest: Lucidus, 2001), 40. A barokk korra vonatkoztatva elemzi a búcsús vonzaskörzeteket: TÜSKÉS, *Búcsújárás...*, 370–378.

⁵² HD, I, 48.